

Marek Petruš: Možnosti transgrese – Je třeba vylepšovat člověka?

Triton, Praha 2005. 268 s.

První dojem je impozantní: velmi zasvěcená publikace na vědecky nesporně aktuální témata: od genetických a jiných manipulací s člověkem jako druhem i jako jednotlivcem (případně i se zvířaty) až po hybridy člověka a stroje (roboty a kyborgy). Tedy témata, která jsou eticky citlivá a i obecně filosoficky relevantní. Kniha se zabývá rozbořením rozmanitých způsobů, jak dnes již lze nebo jak v budoucnu bude možné uměle měnit tělo i duši člověka (viz titul: „Možnosti transgrese“), se zvláštním důrazem na etickou stránku problému (viz podtitul: „Je třeba vylepšovat člověka?“ a názvy dvou částí knihy „Proč měnit člověka?“ a „Jak měnit člověka?“). Výrazně transdisciplinární rozpětí (podrobný výklad mnoha oblastí od etologie primátů až po psychofarmakologii), svědčí o velké informovanosti a sečtělosti autora (zdroje francouzské, anglické a české) a v neposlední řadě je psána obratným, čtivým a příjemným slohem.

Knihu lze číst dvěma způsoby, jednak jako populárně vědecký úvod do několika relevantních oblastí, jednak jako filosofickou studii z oblasti etiky. K prvému typu čtení se mohu vyjádřit jen s uspokojením, čtenář zde nalezne (s četnými odkazy na literaturu, ze které autor čerpal) úvod do teorie sobeckých genů (výklad podle R. Dawkinse), do sociobiologie (dle E. O. Wilsona), speciálně pak do sociobiologie sexuálních a manželských vztahů (dle Williamse a Triverse), do primatologie (dle Leakeye, Lewina, de Waala, Foutse aj.), do skupinového výběru a memetické selekce (dle Darwina a Dawkinse), do teorie her v biologii (dle Flegra), je tu řeč o právech zvířat (dle Singera), o genetických manipulacích a genovém inženýrství, o klasické eugenice (dle Galtona), o umělém oplodnění; dále též o neuronálním darwinismu (dle Edelmana), psychochirurgii, psychofarmakologii, drogách, psychoterapii, psychoanalýze a nakonec o symbióze člověka se strojem („kyborgizace“, Warwick, Moravec) a o mně neznámém směru zvaném extropianismus (More). Jak vidno, autor chvályhodně zvolil obrovskou šíři záběru, současně však si čtenář položí otázku, proč to všechno zde je, mnohdy až do podrobně vylíčených kazuistik a podružných historek (například korespondence Freuda s milenkou), není-li to využito k hlubší argumentační podpoře nějakých nových závěrů či poznatků a k odhalení nových souvislostí. Interakce témat se nakonec redukuje jen na to, že vždy jde tak či onak o manipulaci s člověkem a na přítomnost variačně-selektivně-replikačního principu.

Ve druhém typu čtení, při sledování filosofické linie, se musím přiznat k určitým rozpakům. Jen tu a tam jsem v jednotlivých partiích našel explicitně formulované teze, které by vyjádřily autorův osobní názor. Ten často jen vytušíme z volby (četných) citátů. Vlastně možná i z titulu díla: je-li „transgrese“ překračo-

vání nějaké hranice, u Petřů hlavně překračování biologické podmíněnosti (dokonce s „dávku jakési perverznosti“ – s. 30), cítíme v sousloví „možnosti transgrese“ pozitivní naladění; naproti tomu na otázku „Je třeba...?“ bychom mohli čekat i negativní odpověď (buď že to nelze, nebo že je to zbytečné). V knize se dočkáme poněkud neurčité odpovědi, že to sice lze, nicméně že: „Opatrnost musí být etikou transgrese.“ (s. 247). Že by na opatrnosti bylo vůbec možno založit nějakou etiku? Problémem také zůstává (není divu, že neřešeným, ač otevřeným), co znamená „vylepšovat“.

V knize není snadné odlišit, co a kde je příspěvek autora a co je podloženo (pouze) odkazem na jiné autory podobných názorů (jako jsou Bondy, From, Rostand, Singer, Huxley a další). Pravda, autorovy názory jsou shrnuty v docela pěkně napsaném Epilogu, ten bych si však raději představil jako vhodný a lákavý úvod k nějaké jiné studii téhož autora, v níž by své porůznu nadhozené teze pečlivěji obhájil, propojil a domyslel.

Při čtení jsem si namátkou vypsal několik tezí, které se mi zdají vyjadřovat názor autora; pro čtenáře této recenze je uvedu, aby se sám nad nimi mohl zamyslet (a čekám, že v některých nalezne pozoruhodně podnětné myšlenky k vážné diskusi, jiné že se mu budou zdát více méně triviální).

Autor soudí, že darwinismus se nemůže pro člověka stát zdrojem norem a hodnot, ani je legitimizovat, avšak „jakkmile jednou nějaké hodnoty máme, [...] darwinismus nám může pomoci najít takové společenské instituce, které nám budou nejlépe sloužit“ (97). Člověk „může jednat i v rozporu se svým biologicky podmíněným nutkáním, může se proti němu postavit – a to zejména tehdy, když si svou biologickou podmíněnost jasně uvědomí“ (121), „biologická hmota [vyvinula] tak dokonalou formu sebeorganizace, že překročila – pro sebe možná tragicky – svůj horizont. [...] Člověk není s to jen žít, potřebuje k životu ještě něco navíc, například důvod, proč žít.“ (118); autor se ptá, zda „nastoupí něco jiného na naštestí již prázdnou stoličku přirozeného výběru nebo bude dnešní člověk koncem dějin, soumrakem, pomníkem a zároveň hrobem onoho zázračného tvůrčího procesu evoluce?“ (175). „Pokud utrpení jedněch pomůže snížit mnohem větší utrpení druhých, je zcela na místě.“ (144). „Jsme článkem mezi bytostmi biologickými a postbiologickými.“ (200). Člověka je třeba „chránit před ním samým; jeho hloupostí, hrabivostí a lhostejností. Pak jdou ovšem k čertu všechny základní premisy liberalismu a slova o lidské důstojnosti, svobodě a odpovědnosti jsou jen jiný daleko opojnější druh fetu, který by měl být zakázán.“ (211). K Warwickovu katastrofickému scénáři s dokonalými ale bezduchými roboty: „Je ale jen na nás, jestli něco takového dopustíme.“ (231). Člověk je schopen si uvědomit, že „[...] mechanismus evoluce, proces jenž nás stvořil, může být z jistého úhlu pohledu viděn jako proces zlý nebo přinejmenším eticky indiferentní.“ (s. 242).

Pro nejen vnímavého ale i hloubavého čtenáře je to ovšem vzrušující čtení právě díky takto lehce nadhozeným výrokům, i když, pravda, některé jsou i ve vzájemném rozporu. Na jedné straně se mají respektovat hodnoty, které „máme“,

a současně je třeba „chránit člověka před ním samotným“. Doporučuji občas přerušit čtení a domýšlet přečtené.

Dovolím si zde trochu svévolně otevřít sám několik otázek a pokud cituji z knihy, vědomě vytrhávám citáty z kontextu. Svě poznámky chápu jako volné rozjímání.

Věta typu „Nevidím jinou možnost, jak by se mohla universalistická lidská etika prosadit, než jen právě prostřednictvím jakési obdoby skupinového výběru, prostřednictvím něčeho, co bych nazval selekcí mimetickou.“ (s. 125; soudím, že autor zde i na další stránce chtěl napsat „memetickou“ ve shodě s názvem kapitoly a dalším výkladem) se mi zdá přímo volat po nějaké argumentační podpoře. Pravda, tvrzení typu „není jiná možnost“ se jistě obtížně dokládají, ale za pokus by to stálo – třeba by se nečekaně nějaká „jiná možnost“ ukázala. A je tu jemná, ale důležitá neurčitost: „prosadit se“ může v naší větě znamenat jak „prosadit sama sebe“, tak i „být kýmsi (námi, lidstvem) prosazena“.

Nejen zde, ale i v jiných podobných publikacích může podle mého názoru dojít k nedorozumění, když se obecný darwinistický princip (variabilita + selekce = vývoj), který se *vždy* hlásí o slovo, jakmile někde existuje variabilita a selekce, obrátí v tvrzení, že je-li někde vývoj, pak je to *vždy* zásluhou právě jen darwinistického principu (omlouvám se za zjednodušení, snad je jasné, co míním). Píše-li tedy Petřů, že: „Vědomí musí být biologicky účelné, protože jinak by neexistovalo“ (s. 68), vypadá to, jako by obecně byla existence podmíněna biologickou účelností. Opravdu? Nemohou existovat mimoúčelové vlastnosti? Anebo v našem případě, co kdyby vědomí, ač samo účelné, bylo jen vedlejším produktem nějakého na účelnosti nezávislého procesu? Jiná varianta: „Má-li být evoluční teorie pravdivá, *muselo* k tomu [že vznikly „myslící, předvidavé a svým způsobem svobodné bytosti“] dojít mechanismem přirozeného výběru.“ (s. 102, moje kurzíva). Evoluční teorie může být přece pravdivá, *i když* něco konkrétního, třeba i genetického mohlo vzniknout jiným způsobem. Mohlo to vzniknout třeba transgresí, jak ostatně Petřů dobře ví. A co je to vlastně *pravdivost* evoluční teorie? Co když s principem darwinistickým mohou (mohly) koexistovat různé další vývojové principy? Byl by pak „pravdivý“ každý, anebo jen ten, který by se ukázal být dominantním?

Jiná choulostivá věc je samo slovo „člověk“. Petřů jej místy užívá zástupně pro celou lidskou populaci nebo biologický druh (*Homo sapiens*), místy pro sice libovolného, ale jednotlivého příslušníka této populace či druhu, místy si lze představit oba významy najednou. Je samozřejmě velký rozdíl, chci-li vylepšit lidstvo nebo chci-li vylepšit jednotlivce. Marek Petřů to dobře odlišuje, když mluví o rozdílu mezi starým a novým eugenismem (s. 184) a dále třeba ve větě: „Nové eugenice nejde o to změnit člověka, nýbrž o to pomoci změnit osud konkrétního jedince dle jeho vlastní volby.“ Jak nová eugenika (dle autora), tak neuromanipulace a kyborgizace těla se týká konkrétních jedinců. Proč se tedy autor tak obšrně zabývá evolucionismem, přirozeným výběrem, memetikou apod.? Zdalipak sem patří i to, když si nechám vyrobit brýle nebo předeepsat

prášek na spaní? Cožpak jsem se i takovým vylepšením sebe sama rozhodl „vzbouřit proti krutosti a nespravedlnosti přírodních zákonů“ (s. 134)?

Ostatně celou studii se prolíná rozdíl mezi vlastnostmi člověka (a jiných tvorů) na úrovni jednotlivců a podobnými nebo zcela jinými vlastnostmi na úrovni skupin (populací, kultur, ras, biologických druhů). Tento rozdíl by stálo za to položit jako problém a zkoumat případné vztahy mezi oběma úrovněmi. Například v souvislosti s úvahami o utrpení a citlivosti (s. 139, 144) by bylo zajímavé se tázat, zda má smysl mluvit o utrpení či citlivosti skupiny jako celku.

V souvislosti s tvrzením o utrpení jedněch, které snižuje utrpení druhých (např. s. 144), by se asi měla zkoumat otázka, kdo a odkud rozhoduje o tom, co je utrpení a které utrpení je větší a které menší (je to věc volby, dohody, víry, prožitku,...?).

Velké téma je „iluze o naší jedinečnosti“ (s. 51) související s oprávněností nebo neoprávněností antropocentrismu. Téma je to klíčové například v diskusi o právech zvířat, o čemž se Petru obšírně zmiňuje v kapitole „Primáti“. Záleží totiž na tom *odkud* hledíme. Vědecký odstup velí mluvit o lidské jedinečnosti zcela nezaujatě a vykazovat (nebo popírat) jedinečnost člověka (druhu) čistě jen vnějšími znaky, jako je dvounohost, ochlupení nebo inteligence. Myslím, že na věc lze pohlížet i jinak. Já jsem jedinečný ve svých vlastních očích, všichni ostatní jsou v mých očích jiní než já (a co do této jinakosti jsou mezi sebou stejní). Neplatí to i o člověku jako druhu? Pokud se člověku (kterémukoliv) jeví člověk (druh) jedinečný, je to především tím, že v jistém smyslu hledí na sebe sama. Pro šimpanze musí být jedinečný právě šimpanz. O žádnou iluzi zde nejde, počítáme-li mluvčího k mluvenému.

V knize se autor často zmiňuje o různých názorech v eticky citlivých oblastech. V literatuře (i zde) jsou často uváděny extrémní a proto „přesvědčivé“ příklady (jednou „pro“, podruhé „proti“). Zastánci „pro“ a zastánci „proti“ se proto stěžejí mohou spolu dohodnout. Přitom by bylo možno se na věc podívat tak, že mezi oběma protilehlými doménami „přesvědčivých“ případů může být obrovská oblast, kterou jako by se zástupci obou domén snažili zahrnout do té své. Bylo by proto velice zajímavé se blíže zabývat charakterem této mezery.

Petru se místy významně dotkne časové dimenze problému (např. na s. 184: „kdyby se genetické kvality nežádoucí v současnosti ukázaly žádoucí v budoucnosti“ – podle kontextu byl asi míněn opak, ale o to mi nejde). V mnohých dnes často diskutovaných případech (například manipulace s genomem) by stálo za to zkoumat dotyčný jev diachronicky, a to hlavně z hlediska rychlosti vědeckých objevů, která je ve střetu nejen s neznalostí vzdálených důsledků, ale i s pomalostí vývoje ducha doby a změn lidských postojů.

V kapitole o evoluci morálky autor dospěl k závěru, že existuje rozpor mezi genetickou evolucí a evolucí memetickou, což nepřekvapuje, mohlo by to však být východiskem hlubší analýzy tohoto rozporu – jakou například hraje roli podstatná rozdílnost časových měřítek obou vývojových úrovní nebo jak tyto úrovně vzájem-

ně interagují. Nemluvě o otázce, v jaké míře se memetická evoluce ve složité historii lidských kultur vůbec uplatňuje.

Jak už jsem naznačil, velkou předností práce je lehký, čtivý, srozumitelný a metaforicky obratný styl výkladu. (Nemohu si však odpustit poznamenat, že od s. 100, kdy jsem začal počítat chyby a překlepy, jsem jich našel nejméně 10; zvlášť jeden freudovsky půvabný je na s. 185: eufemismus místo eugenismus.) Autorův dar srozumitelně psát o nejožehavějších otázkách vědy a filosofie, dokonce tak, aby to bylo přístupné nejširší vzdělané veřejnosti, je vlastnost u nás zcela výjimečná. Navzdory svým hnidopišským poznámkám knihu silně doporučuji širšímu čtenářskému publiku, které se chce nejen něco dovědět, ale současně mít příležitost samostatně uvažovat o velmi aktuálních otázkách současné vědy a vědecké etiky.

Ivan M. Havel

Petr Kolář: Pravda a fakt

Academia, Praha 2002, 312 s.

Ve svém celkem již třetím knižním počinu, *Pravda a fakt*, Petr Kolář v mnohém navázal na své předchozí knihy. Opět si vzal za úkol doplnit patřičná *fakta* o světové filosofii a stejně jako v minulých případech opět prezentoval svá vlastní stanoviska („svou *pravdu*“). Provedením připomínají výtisky knihy zdařilá provedení exemplářů „Argumentů filosofické logiky“ – pevné desky, přehledná vkusná typografie, kultivovaný papír (obal je nyní v tmném odstínu červené barvy). Ke srovnání s knihou „Argumenty filosofické logiky“ vybízí nejenom knižní realizace, ale hlavně skutečnost, že „Argumenty“ se staly základním a v česko-slovenském regionu vlastně jediným úvodem do současné filosofické logiky, resp. analytické ontologie a epistemologie. Zatímco „Argumenty“ obsahují relativně úvodovým způsobem podanou tematiku pravdy i faktu, tak „Pravda a fakt“ jsou jejich rozsáhlým rozvedením. Kniha je rozdělena na tři části: „I. Pravda“, „II. Fakt“, III. „Korespondenční teorie pravdy“ (rozsahem 120:51:122 stran). Obecně by se dalo říci, že „Pravda“ obsahuje praktický přehled a srozumitelné vysvětlení známých stávajících koncepcí teorie pravdy, ovšem část „Fakt“ a „Korespondenční teorie pravdy“ jsou pak expozicí Kolářovy vlastní teorie faktu a korespondenční teorie pravdy (jak uvidíme, razí tzv. teorii nepřímé korespondence).¹ Kolář zachoval svůj velmi cenný zvyk psát srozumitelně a čtivě, takže jeho knihy berou rádi do rukou i „neodborníci“ na pojednávanou tematiku.

¹ Oběma tématům se Kolář věnoval v nemálu statí, knihu tedy můžeme považovat za jistou bilanci.